

Een nieuwe christen-democratische standaard

De samenleving bestaat uit verbanden die een eigen mandaat kennen. De overheid heeft tot taak om conform de publieke gerechtigheid voorwaarden te scheppen waarin samenlevingsverbanden hun verantwoordelijkheden kunnen beleven. De christen-democratie ziet voor het gezin heel duidelijk zowel een particuliere als een publieke taak weggelegd. Om recht te doen aan zowel de legitieme belangen van gezins- als bedrijfsleven, zou het CDA het huishouden met twee deeltijdbanen als standaardmodel moeten gaan hanteren en moeten streven naar een zesdaagse bedrijfstijd.

De christen-democratie stelt dat de samenleving bestaat uit kwalitatief uiteenlopende verbanden. Die verscheidenheid heeft alles te maken met de eigen normativiteit die voor elke afzonderlijke samenlevingssteer geldt. Deze normativiteit appelleert aan mensen en is ervan afhankelijk dat zij deze tot gelding brengen. Het gaat daarbij om normen als trouw en liefde, karakteristiek voor gezinnen, als pedagogisch verantwoorde vorming voor scholen, als solidaire collectieve belangenbehartiging voor vakbonden, als optimale omgang met de hulpbronnen arbeid, kapitaal en natuur voor bedrijven en als publieke gerechtigheid voor burgers in het staatsver-

Dr. C.J. Klop

band. Deze normen vormen geen boven de werkelijkheid zwevend minutieus spoorboekje van voorschriften en bepalingen, die om mechanische omzetting in het leven van alledag vragen, maar zij appelleren mensen om tot een veelkleurige verantwoordelijkheidsbeleving te komen en aldus bij te dragen tot een ontvouwing van cultuur in een moderne, gedifferentieerde samenleving.

Deze verschillende maatschappelijke verbanden zijn onderling niet tot elkaar te herleiden. Tegenover alle andere kringen in de samenleving heeft de staat iets geheel eigens, waaruit zijn relatieve zelfstandigheid te verklaren is. Dat geldt niet alleen voor de staat, ook de

overige leefsfere maken elk voor zich aanspraak op die betrekkelijke zelfstandigheid. Een onderwijsinstelling, hoewel ook publiek bekostigd, is geen uitvoeringsorgaan van de overheid. Dat geldt ook voor gezinnen. Tegelijk hebben zij wel met elkaar te maken. Zij produceren over en weer goederen en diensten, die voor de samenleving als geheel van belang zijn. Zonder een goed gezinsleven is er bijvoorbeeld geen goed bedrijfsleven. En omgekeerd. De verschillende verbanden en levenskringen zijn aldus met elkaar vervlochten. Er is convergentie of complementariteit nodig tussen de verschillende leefsfere, die relatieve autonomie nodig hebben om zich naar hun eigen normativiteit te kunnen ontwikkelen, maar tegelijk van elkaar afhankelijk zijn. De samenleving ziet de christen-democratie aldus bestaan uit een conglomeraat van leefsfere, die elk voor zich een eigen mandaat kennen, maar wel onderling sterk vervlochten zijn. Die vervlechting is uitdrukking van de convergentie van hun respectieve doeleinden. Convergentie is niet vanzelfsprekend. De vervlechting brengt evenzeer het risico met zich mee dat de belangen over en weer botsen. De christen-democratie heeft daarbij oog voor gezonde rivaliteit, maar wil voorkomen dat deze ten koste gaat van de menselijke waardigheid, het eigen mandaat van samenlevingsverbanden en de intrinsieke waarde van de als schepping opgevatte natuur.

Daarom verwacht de christen-democratie van de overheid dat zij conform het publieke gerechtigheidsbeginsel de publieke voorwaarden schept, die mensen en hun maatschappelijke verbanden in staat stellen om hun verantwoordelijkheden naar de normen van solidariteit en eerbied voor de schepping te bele-

ven. Het is daarbij in het bijzonder de taak van de overheid om:

- a. De eigen verantwoordelijkheid van burgers en hun onderscheiden maatschappelijke verbanden te respecteren en te beschermen, de rechtsorde te handhaven en mee te helpen de internationale rechtsorde op te bouwen en zorg te dragen voor de veiligheid en de fysieke infrastructuur (waarborgend aspect).
- b. De verschillende en mogelijk botsende gerechtvaardigde belangen te harmoniseren naar de maatstaf van het recht en daarbij zodanig te werk te gaan dat burgers en hun maatschappelijke verbanden zoveel mogelijk de gevolgen van hun handelen voor de naaste en voor het natuurlijk leefmilieu in hun gedrag verdisconteren (normerend aspect).
- c. Subsidiar de materiële voorwaarden te garanderen waarbinnen burgers en hun maatschappelijke verbanden hun verantwoordelijkheden kunnen waarmaken (aanspraken honorerend aspect). Het is de taak van de overheid om deze drie aspecten van het publieke gerechtigheidsbeginsel simultaan tot gelding te brengen.¹

Publieke gerechtigheid en gezinsbeleid

Wat hier gezegd is over de overheids-taak in het algemeen, geldt in het bijzonder voor de overheidstaak ten aanzien van het gezin en de familie. Men kan natuurlijk het standpunt huldigen dat het huwelijk een privaatrechtelijk contract is tussen twee economisch zelfstandige individuen. In dat contract kunnen zij alles regelen wat zij wensen: of zij de kinderen zelf opvoeden of uitbesteden, of het een vrij huwelijk is of niet, wie de zeggenschap over het vermogen heeft, hoe de ont-

binding van het contract kan worden geregeld, etc. Overheidsbemoeienis is daarbij overbodig. Men vertrouwt dan optimaal op de spontane processen in de samenleving. Het gezin heeft geen 'publieke taken' en 'verstatelijk' dus niet.² Dat is niet de wijze waarop christen-democraten naar gezin en familie kijken. Zij beschouwen het gezin en de familie wel degelijk als verbanden die ook voor de samenleving als geheel van belang zijn en dus behalve een particuliere ook een publieke taak vervullen. Als men dat vindt, dan heeft men ook een richtsnoer nodig om de overheidstaak te bepalen. Die taakbepaling komt bij de christen-democratie uit het publieke gerechtigheidsbeginsel voort.

Uit de waarborgende taak blijkt dat niet de overheid het gezin gestalte geeft, maar dat dit een eigen verantwoordelijkheid is van partners. Het gezin is voor de overheid een gegeven, een verband dat gestempeld wordt door de waarden liefde, trouw en onderlinge zorg. Dat verband moet gewaarborgd worden. Grondrechten en familierecht spelen hier een belangrijke rol. De discussie gaat over de vraag wie als gezin kan worden beschouwd. Recent zijn terzake zowel het homohuwelijk als de islamitische polygamie aan de orde gesteld. Daarover is veel commotie, vooral omdat volgens een consequent liberalisme de overheid terzake geen standpunt mag innemen. Maar de basisvraag betreft de waarborgende taak van de overheid voor verbanden gebaseerd op onderlinge liefde, trouw en zorg. Die taak verdraagt zich niet met de visie op het huwelijk als een privaatrechtelijk contract tussen economisch zelfstandige individuen, die volledig zelf bepalen hoe zij hun relatie inrichten. De liefde, die als centrale

waarde aan het instituut huwelijk ten grondslag behoort te liggen, kan door de overheid uiteraard niet voorgeschreven worden. Dat behoort tot de ethische en religieuze competentiesfeer en kan bijvoorbeeld wel onderwerp zijn van kerkelijke of humanistische opvattingen over het huwelijk. Tegelijk laat dit de overheid niet onverschillig. Er is geen volstreekte scheiding tussen de publieke en de private sfeer, beide worden verbonden door de werking van het recht. Welnu, de overheid dient naar christen-democratisch inzicht haar rechtschepend optreden zo in te richten dat zij de optimale juridische waarborgen schept waaronder liefde kan opbloeien. In de bestaande wetgeving komt dit bijvoorbeeld tot uitdrukking in de normen van monogamie, die beschermd wordt door het juridische verbod op polygamie en polyandrie (artikel 33 Boek I B.W.), van trouw, wederzijdse hulp en bijstand en verantwoordelijkheid voor het geheel, die bij wet worden voorgeschreven (artikelen 81 en 85 Boek I B.W.). Voorts mogen huwelijkse voorwaarden niet in strijd zijn met dwingende wetsbepalingen, de openbare orde en de goede zeden (artikel 121 Boek I B.W.). Al deze normen regelen het publieke juridische aspect van het huwelijk ten dienste van een liefdevolle, trouwe en zorgzame relatie.

Uit de normerende taak van de overheid blijkt dat het CDA inzielt dat waarborgen alleen niet genoeg is. Er doen zich botsingen voor, bijvoorbeeld tussen het legitieme belang van het gezin en het legitieme belang van de werkgever dat evenzeer gewaarborgd wordt. De overheid dient deze botsende belangen te harmoniseren naar de maatstaf van de publieke gerechtigheid. Dat betekent dat zowel de eigen ratio-

naliteit van het bedrijfsleven recht gedaan moet worden, als de zorg- en opvoedingsopdracht van het gezin. Niet in de vorm van het liberale schadebeginsel, maar in de vorm van een wederzijdse erkenning van het wezenlijke karakter van de zowel door het bedrijfsleven als door het gezin vervulde functies. Beide kunnen niet zonder elkaar. Ook dit vraagstuk is weer niet op te lossen door de samenleving te beschouwen als één grote commerciële markt met concurrerende en contracterende individuen. Er is veel meer aan de hand en daar kan de rechtsstaat niet buiten blijven. Ik ga daar in het vervolg van dit artikel uitvoeriger op in.

De aanspraken honorerende taak ten slotte wijst ons erop dat het tot de plicht van de overheid behoort om een financiële en sociale bodem in het bestaan te beschermen, óók voor gezinnen, als men op eigen kracht niet in staat is het inkomen te verwerven dat nodig is om het gezins- en familieleven gestalte te geven als een liefdevol en zorgzaam verband. Ook hier wil de christen-democratie niet toe naar een veramerikanisering van de samenleving, waarin alles draait om het verwerven van soms zeer bescheiden inkomens.

**Ouders dienen de
zorg voor kinderen
èn de buitenshuis
verrichte arbeid
samen te kunnen
delen.**

Als een goed gezinsleven met zich meebrengt dat niet beide partners full-time ter beschikking van de arbeidsmarkt kunnen staan, dan betekent dat dat de overheid haar eisen terzake moet plaatsen in het perspectief van het wenselijke gezinsleven. Dit motief vormde bijvoorbeeld een belangrijke inspiratiebron voor de recente Partijraad om te benadrukken dat een werknemer niet bij de Sociale Dienst moet

hoeven aankloppen als zijn loon niet toereikend is om zijn gezin te onderhouden. Voorstellen in de sfeer van de belastingvrije voet, het arbeidskostenforfait en de kinderbijslag moeten eveneens in dit perspectief geplaatst worden. Ook hier geldt weer dat niet een privaatrechtelijk contract tussen economisch zelfstandige individuen de publieke visie op gezin en familie kan bepalen, maar dat het gezin als liefdevolle en zorgzame gemeenschap de norm moet zijn voor het overheidshandelen.

**Botsing tussen gezinsleven en
bedrijfsleven**

Uit deze globale toepassing van het publieke gerechtigheidsbeginsel op het overheidsbeleid terzake van gezin en familie rijst reeds het beeld op van een botsing van gerechtvaardigde belangen tussen het bedrijfsleven en het gezinsleven. Dit is het strategisch belangrijkste vraagstuk als het gaat om de toekomst van het gezin. Over de wijze waarop zo een botsing van legitieme belangen volgens het publieke gerechtigheidsbeginsel dient te worden geharmoniseerd, is betrekkelijk weinig literatuur voorhanden. De studierapporten van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA behandelen meestal een sector van beleid. Zij benaderen de botsing van belangen tussen sectoren meestal vanuit deze ene sector. Dat wil niet zeggen dat zij tot onrechtvaardige oplossingen komen, maar wel dat het in ogenschouw nemen van twee maatschappelijke sectoren tegelijkertijd daarin niet gebruikelijk is. Dit risico loopt ook het onderzoeksproject naar een modern gezins- en familiebeleid. Wil men echter de botsing van op zichzelf legitieme belangen naar de maastaf van het recht harmoniseren, dan

dient men daarbij de soevereiniteit in eigen kring van beide niet-statale samenlevingskringen in kwestie in acht te nemen. Dat wil zeggen dat de eigen normativiteit van deze kringen zodanig op elkaar betrokken moet worden dat van een wederzijds vruchtbare beïnvloeding sprake is.

De eigen normativiteit van het bedrijfsleven is hierboven bepaald als de optimale omgang met de hulpbronnen arbeid, kapitaal en natuur. Deze optimalisering, goed rentmeesterschap, heeft naar zijn aard een duurzaam karakter. In het Nederlandse bedrijfsleven wordt deze met een hoge mate van rationalisering nagestreefd. Rentabiliteit en continuïteit spelen een grote rol bij het bepalen van bedrijfsstrategieën die de onverwachte risico's die de ondernemingsgewijze produktie in een open markteconomie met zich meebrengt, minimaliseren. Dat valt op zichzelf toe te juichen. Deze benadering vertegenwoordigt op zichzelf een legitiem belang. Kritiek is pas op zijn plaats als de optimalisering van de inzet van de genoemde produktiemiddelen ten koste van één van deze drie gaat. Dat dreigt bijvoorbeeld als een grootscheepse introductie van zogenaamd flexi-werk van werknemers volledig aan het bedrijfsbelang ondergeschikte manipuleerbare eenheden zou maken, zonder rekening te houden met hun menselijke ontplooiing in andere levenssferen.

De eigen normativiteit van het gezin is hierboven bepaald als het liefdevol, trouw en zorgzaam met elkaar omgaan van de leden van gezin en familie. Deze normativiteit kan op verschillende wijzen in een sociale structuur worden verdisconteerd. Over deze sociale structurering is minder consensus dan bij het

bedrijfsleven. In het algemeen zijn er drie modellen te onderscheiden:

1. Het kostwinnersmodel: de ene partner werkt buitenshuis en de andere niet, de kostwinner is fiscaal en juridisch het aanspreekpunt voor de overheid.
2. Verzelfstandiging binnen relaties: beide partners worden als zelfstandig verantwoordelijke personen behandeld met tegelijkertijd in achtneming van hun relatie.
3. Volledige individualisering: de partners worden beiden beschouwd als juridisch en economisch zelfstandige individuen, ongeacht of en wat voor relatie zij hebben.

Het CDA dient te kiezen voor het tweede model, verzelfstandiging binnen relaties. Zo een keuze is niet het meewaaien met de tijdgeest en daar compromissen mee sluiten. Ook Kuiper en Dooyeweerd maakten onderscheid tussen het normatieve structuurprincipe van huwelijk en gezin en de concretisering daarvan in verschillende historische perioden. Wie vasthoudt aan een bepaalde historische vormgeving van het normatieve structuurprincipe is conservatief en dat is christelijke politiek niet. Christelijke politiek is radicaal omdat zij de werkelijkheid toetst aan normen. Niet het historisch gegroede is beslissend, maar het normatieve.

Welnu, beslissend voor het normatieve structuurprincipe van huwelijk en gezin is de onderlinge liefde en trouw als leidende waarde. Andere aspecten van huwelijk en gezin, zoals het economische aspect, moeten altijd in dienst staan van het leidende aspect van de liefde. Liefde tussen echtgenoten, liefde ten opzichte van de grootouders, liefde tussen ouders en kinderen en liefde voor

de medemens in nood. Dat laatste hoort erbij. Wij spreken niet over het burgerlijke gezin dat is gericht op prestaties, spaarzaamheid en vlijt en dat in welvaart niet wil onderdoen voor de bureu, maar over het christelijke gezin dat óók vrijwilligerswerk verricht in de samenleving en in extreme omstandigheden zoudig met gevaar voor eigen welvaart en welzijn ook vluchtelingen of onderduikers opneemt.

Het model van verzelfstandiging binnen relaties is een eigentijdse vormgeving van het normatieve structuurprincipe van het op liefde, trouw en zorg gebaseerde huwelijk en gezin. Daarmee levert het niet achteraf kritiek op het kostwinnersmodel. Dat was in zijn tijd een liefdevolle vorm voor huwelijk en gezin, die in de toenmalige omstandigheden als een verworvenheid werd ervaren vergeleken met de situatie van noodgedwongen vrouwen- en kinderarbeid in de vorige eeuw. De technische en economische ontwikkelingen sinds de jaren zestig leiden ertoe dat het niet zinvol is om terug te keren naar het gezinsmodel dat in de eerste helft van deze eeuw werd verworven. Thans is een andere vorm nodig. Daarom kan er gesproken worden van een modern gezinsbeleid, gebaseerd op verzelfstandiging binnen relaties. Het is een wezenlijk en niet conservatief alternatief voor het liberale model, dat van betekenis is voor de gehele samenleving.

Harmonisatie van botsende gerechtvaardigde belangen

Wil men nu recht doen aan de soevereiniteit in eigen kring van zowel het bedrijfsleven als het gezinsleven, dan ligt het voor de hand dat het CDA het huishouden met twee deeltijdbanen als het standaardmodel gaat behandelen.

Ouders dienen de zorg voor kinderen en de buitenshuis verrichte arbeid samen te kunnen delen. De term 'standaard' betekent in dit geval dat de overheid een bepaald prototype van het gezin als uitgangspunt neemt voor haar beleid, zonder daarmee alle andere varianten te verbieden. Ter wille van de rechtvaardigheid, de controleerbaarheid op fraude en de effectiviteit van haar beleid. Daarmee wordt de alleenverdiener niet gediskwalificeerd. Er zal voor hem of haar genoeg ruimte blijven, omdat niet alle werkzaamheden zich lenen voor deeltijdwerk. Maar net zoals het kostwinnersmodel in de jaren vijftig het standaardmodel was, waarop alle sociaal-economische regelgeving was afgestemd zonder de alleenstaanden te discrimineren, zo ook zou thans het huishouden met twee deeltijdbanen het standaardmodel kunnen worden. Om tegelijk recht te doen aan de eigen normativiteit van het bedrijfsleven zou dit delen van arbeid en zorg op de eerste plaats niet bewerkstelligd moeten worden door een uitgebreid stelsel van ouderschaps-, calamiteiten- en zorgverloven. Deze benadering staat op gespannen voet met de legitieme eigen, op risico-minimalisering gebaseerde, rationaliteit van het bedrijfsleven. Deze verloven zijn naar hun aard onvoorspelbaar en dus voor een werkgever lastige zaken. Dat kan men hem, uitgezonderd het zwangerschapsverlof, niet kwalijk nemen. Dat is echter niet het geval met deeltijdwerk. Dat valt te plannen. Daarom zou een harmonieuze oplossing veel meer deeltijdwerk als strategische hoofdlijn van gezinsbeleid moeten kiezen dan thans in Nederland en het omringende buitenland het geval is. Dat is een 'architectonische', binnen de structuur van het bedrijfsleven passende benadering en niet een correctie van

buitenaf op basis van een relatief oncongeniek middel.

Op de tweede plaats zou een botsingen harmoniserend beleid moeten streven naar een zesdaagse bedrijfstijd. Langere in gebruikneming van produktiemiddelen verlaagt de kosten per eenheid produkt. De strategische keuze zou gemaakt moeten worden dat in bedrijfssectoren waar dat mogelijk is, de arbeidstijdverkorting met behoud van loon gepaard gaat met verlenging van de bedrijfstijd naar de zaterdag. Dat versterkt bovendien de claim om de zondag buiten schot te houden. Het zou de moeite waard zijn als het CDA en het Convent van Christelijk-Sociale Organisaties het over een dergelijke strategie eens zouden kunnen worden. Bij een zesdaagse werkweek zijn een driedaagse en een vierdaagse deeltijdbaan per huishouden dan geschikt om de kinderen maar één overlappende dag door anderen te hoeven laten opvangen. Dat kan door grootouders, gastouders of professionele kinderopvang. Het accent ligt op de ouders, terwijl tegelijk de capaciteits- en financieringsproblematiek rond de professionele kinderopvang hanteerbaar wordt. Om de allocatie van kinderopvangdiensten optimaal af te stemmen op de aldus vorm gegeven vraag, dient de kinderopvang wel van zijn bureaucratistische jasje te worden ontdaan en - behoudens de inspectie op de door de overheid in het belang van de kinderen te handhaven minimumkwaliteit - naar de particuliere sfeer overgeheveld te worden, gepaard aan een fiscalisering van de thans verstrekte subsidies.

Per saldo komt deze benadering neer op een 36-urige en een 24-urige deeltijdbaan per gezin, tezamen 60 uur. Omdat veel CAO's nu reeds de 36-urige werkweek omvatten, desgewenst uit

te oefenen in vier dagen van 9 uur, ligt de benadering dicht tegen de realiteit aan. Tegelijk moet erkend worden dat van werkelijk delen nog geen sprake is. De langstwerkende partner behoudt in feite zijn baan. Van werkelijk delen zou eerst sprake zijn als beide partners bijvoorbeeld een drie-daagse baan zouden accepteren. De gekozen benadering maakt dat voluit mogelijk. Dit model houdt geen verbod, maar wel een zekere afwijzing in van twee full-time banen voor gezinnen met kinderen, omdat dat geen recht doet aan de zorgdoelstelling van gezinnen. Dat oordeel is in overeenstemming met de feitelijke keuzen die ouders in Nederland overwegend maken. Het betekent dat de Nederlandse economie het kostwinnersmodel definitief verlaat en overgaat op het twee-deeltijdbanenmodel. Daarop dienen de sociale verzekeringen, de pensioenen en de bedrijfstijden te worden ingericht. Natuurlijk staat het mensen vrij om anders te kiezen, maar het standaardmodel wordt dit delen van arbeid en zorg. Aldus kan de botsing van legitieme belangen van bedrijfsleven en gezinsleven worden geharmoniseerd op een wederzijds vruchtbare wijze, zonder in veramerikanisering van de samenleving te vervallen. Daarmee is ook het bedrijfsleven gediend.

—■■■■■—

Dr. C.J. Klop is plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Noten

- 1 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Publieke Gerechtigheid* (Boon, Stalleu, Van Loghum, Houten 1990): 134, 338. CDA, *Program van Uitgangspunten* (s-Gravenhage 1993) artikel 5.
- 2 Prof mr B.M. Teldersstichting, *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme* (s-Gravenhage 1995): 98.